

Десислава Коларова

БИЗНЕС-УСЛУГИТЕ В ИКОНОМИКИТЕ НА ФРАНЦИЯ И БЪЛГАРИЯ

Анализирано е развитието на сектора на услугите и по-специално на бизнес-услугите в икономиките на Франция и България, като е акцентирано върху структурните промени. На базата на теоретични и емпирични изследвания и на съществуващи статистически данни са посочени сходствата и разликите в модела на тяхното развитие в напредналата пазарна икономика и преходната икономика. Разгледана е и появата на бизнес-услугите в българска икономика, както и ролята им в процеса на трансформация. Акцентирано е на услугите с висока добавена стойност, класифицирани в сектора на бизнес-услугите по отношение на концепцията на копродукция в услугите и квалификацията на човешките ресурси в този сектор. Прецизирано е понятието "бизнес-услуга".

JEL: H40

През последните години много изследвания са посветени на фундаменталната икономическа промяна, настъпила в развитите западни общества. Тази промяна води до преход от индустриална към нова икономика, квалифицирана от социолози и икономисти като пост-индустриално общество, икономика на услугите, на знанието, на информацията.¹ Еволюцията в производствената система, комбинираща индустриални с третични дейности, е най-значимата черта в модерното икономическо развитие, застъпена в разработките на много икономисти, изследващи измеренията и характеристиките на новата икономика на услугите. Много от тях подчертават значението на стратегическите бизнес-услуги и позитивните ефекти от използването им.² Те имат ключова роля в новата икономика по отношение на подобряването на производителността, качеството на продукцията, иновациите, както и на цялостната конкурентоспособност на предприятията и икономиката.

Френската статистическа номенклатура на дейностите (NAF Rev.1), влязла в сила от 1 януари 1993 г., е новата номенклатура, която замества класификацията NAP от 1973 г. (номенклатура на дейностите и продуктите).

¹ *Bell, D.* The Coming of Post-industrial Society. New York, Basic Books, 1973; *Rubalcaba, L.* Les services aux entreprises en Europe: Croissance, l'Emplois et compétitivité. European Communities, Brussel, Luxembourg, 1999; OECD. The Service Economy. Business and Industry Policy Forum Series, Paris, 2000; *De Bandt, J.* Services aux entreprises - Informations, Produits, Richesses, Paris, Ed. Economica, 1995.

² *De Bandt, J.* Цит. съч.; *Rubalcaba, L.* Цит. съч.; *O'Farrell P.* Manufacturing Demand for Business Services. - Cambridge Journal of Economics, 1995.

NAF взимства всички равнища на NACE Rev.1 (номенклатурата на икономическите дейности на Европейския съюз), като същевременно прибавя едно национално равнище, отчитащо спецификата на френската икономика. Основна трудност, която се среща при сравняването на данните, е различното групиране на дейностите в трите френски номенклатури (NAF, NAP и NES) и по-специално при групирането на някои бизнес-услуги за предприятията. В NAF (както и в NACE) те са групирани в сектор К "Операции с недвижимо имущество, наемодателна дейност и бизнес-услуги".

Номенклатура на бизнес-услугите в европейската класификация (NACE Rev. 1), френската класификация (NAF Rev. 1) и българската (НКИД-2003)³

<p>К Операции с недвижимо имущество, наемодателна дейност и бизнес-услуги</p> <p>70 Операции с недвижимо имущество</p> <p>71 Даване под наем на транспортни средства, машини и друга техника, без оператор, на домакински и лични вещи</p> <p>72 Компютърни и свързани с тях дейности</p> <p>73 Научноизследователска и развойна дейност</p> <p>74 Други дейности в областта на бизнес-услугите</p>

Бизнес-услугите от своя страна са три двузначни деления, а именно: компютърни и свързани с тях дейности (които не съществуват в NAP); научно-изследователска и развойна дейност и други дейности в областта на бизнес-услугите. Промяната в номенклатурите през 1993 г. позволява проследяването на развитието на някои услуги и по-специално на компютърните дейности, включени в производствената система.

В номенклатурата NES, използвана за отчитане на услугите от френската статистика (INSEE) на равнище EN 36, бизнес-услугите се групират още по-разширено, като по същество към тях се включват и пощите и далекосъобщенията, а също и събиране и третиране на твърди и течни отпадъци, вкл. канализация, както и други санитарни и почистващи дейности. На равнище 700 същите видове дейности, които не се класифицират към бизнес-услугите в бившата номенклатура NAP, се отнасят към тези от новата номенклатура NAF Rev. Поради цялостната хармонизация на френската номенклатура NES, отчитаща услугите, и на българската НКИД-2003 с европейската номенклатура NACE Rev. 1 и с цел сравнителен анализ наличните данни ни позволяват сравнение между секторите на бизнес-услугите в България и Франция. В този смисъл бизнес-услугите включват следната обобщена икономическа номенклатура (NES) за услугите (равнища 16, 36, 114).⁴

³ НСИ, INSEE, Eurostat.

⁴ La France des Services. Edition 2001.

Бизнес-услугите в икономиките на Франция и България

NES 16	NES 36	NES 114	NAF
EN Бизнес-услуги	N1 Пощи и далекосъобщения	Пощи	64.1
		Далекосъобщения	64.2
	N2 Консултации и услуги	Компютърни и други свързани с тях дейности	72
		Професионални услуги	74.1A, C, G
		Управление на предприятията	74.1J
		Реклама и пазарни проучвания	74.4, 74.1E
		Архитектурни, инженерни дейности и контрол	74.2, 3
	N3 Операционни услуги	Даване под наем без оператор	71
		Посредническа дейност по набиране и насочване на работна сила	74.5
		Охрана, почистване и др. Услуги за предприятията	74.6-8
Събиране и третиране на твърди и течни отпадъци, вкл. канализация; други санитарни и почистващи дейности		90	
N4 Научноизследователска и развойна дейност	Научноизследователска и развойна дейност	73	

Във връзка с това нуждите на емпиричния анализ под понятието “бизнес-услуги” ще имаме предвид споменатите услуги, класифицирани в равнище 700 на NAF Rev. 1 и NES на равнище EN 16.

Въпреки възможността за сравняване на агрегираните равнища на класификацията все още съществува проблемът за недостатъчността и точността на статистическите данни и липсата на хармонизация в критериите, използвани при събирането им в отделните страни. Липсата на дезагрегирани данни, засягащи толкова важен подсектор на услугите като този на бизнес-услугите, е и основен проблем на националната ни статистика в сравнение с френската.

Основавайки се на теоретичните изследвания във френската икономическа литература, свързани с концепцията за копродукция в услугата и квалификацията на човешките ресурси, анализът ще бъде съсредоточен върху същинските бизнес-услуги за предприятието. Това са само стратегическите бизнес-услуги с висока добавена стойност, основани по правило изключително на висококвалифицирани човешки

ресурси, знание и информация. По същество в последния двузначен код на номенклатурата NACE Rev.1 (други дейности в областта на бизнес-услуги) на три- и четиризначен код се класифицират същинските бизнес-услуги с най-висока добавена стойност. От такава гледна точка в понятието "бизнес-услуги" включваме следните видове: телекомуникации, финансови, компютърни, консултантски, маркетингови и рекламни услуги, както и свързаните с човешките ресурси, а изключваме оперативните услуги с ниска добавена стойност. Тази дефиниция ни позволява по-прецизен анализ на услугата от гледна точка на процесът на копродукция и на равнището на квалификация на нейния доставчик.

Структурна трансформация в пазарната икономика

През 50-те години в САЩ, а в края на 60-те и началото на 70-те години във Франция се осъществява структурна трансформация на икономиката. Този етап се характеризира с процесите на деиндустриализация и икономически растеж, свързани с динамичното развитието на сферата на услугите. Деиндустриализацията се проявява в динамиката на числеността на заетите в отделните сектори на икономиката. Заетостта в индустрията намалява, като същевременно значително нараства числеността на заетите в сферата на услугите. Необходимо е да се отбележи обаче, че процесът на деиндустриализация не оказва съществено влияние върху обема на производство във вторичният сектор. Ето защо той може да бъде смятан по-скоро за естествено следствие от икономическия прогрес и трансформация на производствените връзки, както и от промяната в качествената структура на заетостта, ориентирана към нов тип икономика, основана на услуги, знание и информация.

Виждането за ролята и значението на третичния сектор за икономическото развитие постепенно еволюира. За разлика от класическата икономическа мисъл, която се занимава с производителността или по-скоро предполагаемата непроизводителност на услугите, в съвременната икономика въпреки своята нематериална природа услугите не се противопоставят на стоките, а напротив, разглеждат се като взаимодопълващи се. Добре развитият сектор на услугите придобива все по-голямо значение като необходима предпоставка за икономическия растеж.

В началото на 80-те години на XX век във Франция се наблюдава значително нарастване на сектора на пазарните услуги и по-специално на един техен подсектор - този на бизнес-услугите. Мутацията в производствената система и развитието на новите комуникационни и информационни технологии засилват тенденцията към ползването на външни доставчици на бизнес-услуги (екстернализация на тези

дейности), която според някои теоретични изследвания е в основата на техният растеж.⁵ Все по-голямо става значението на бизнес-услугите за конкурентоспособността на икономиката и създаването на стойност - те се превръщат в конкурентен фактор за предприятията и в източник за създаване на нова заетост.

Във Франция например продукцията на бизнес-услугите нараства повече от 8 пъти от началото на 60-те години, като през 1995 г. тя представлява две трети от производството в пазарните услуги. Това се обяснява с факта, че частта на бизнес-услугите в междинната консумация е нараснала повече от два пъти за периода 1960-1995 г., или от 6.9% се е увеличила до 18.6%.⁶ Бизнес-услугите като част от пазарните услуги създават повече от половината заетост в тях и реализират 70% от общата продукция на сектора. Това показва, че растежът в този сектор е най-динамичен и най-висок по отношение на останалите услуги. През 2000 г. броят на работещите там се е повишил с 6.9% (след увеличение със 7.3% през 1999 г.), като тенденцията към нарастване на заетостта се запазва и през 2001 г. В сектора на бизнес-услугите се създават 10% от БВП на Франция, в него оперират повече от 316 705 фирми, а един от всеки 10 заети работи в тях.⁷

Таблица 1

Еволюция на заетите във Франция (средногодишно, хил.)

Сектори	Години					Изменение (хил.)		Изменение (%)	
	1997	1998	1999	2000	2001	2000	2001	2000	2001
Услуги	8249.8	8 791.5	9136.5	9579.9	9908.5	443.4	328.6	4.8	3.4
Пазарни услуги	3794.1	3981.3	4215.8	4516.4	4708.3	300.6	77.5	7.1	4.2
Бизнес-услуги	2353.2	2591.7	2767.7	3013.7	3173.2	246.0	41.0	8.9	5.3
Други услуги	4455.7	4810.2	4920.7	5063.5	5200.2	142.8	136.7	2.9	2.7
Индустрия и строителство	5200	5235.0	5253.3	5341.8	5420.5	88.5	78.7	1.7	1.4
Общо за икономиката	13449.8	14026.5	14389.8	14921.7	15329.0	531.9	407.3	3.7	2.7

Източник. Synthèses et conjoncture Emploi. INSEE, Paris.

Икономическата трансформация в полза на развитието на третичните дейности води и до изменения в конкуренцията, както и до

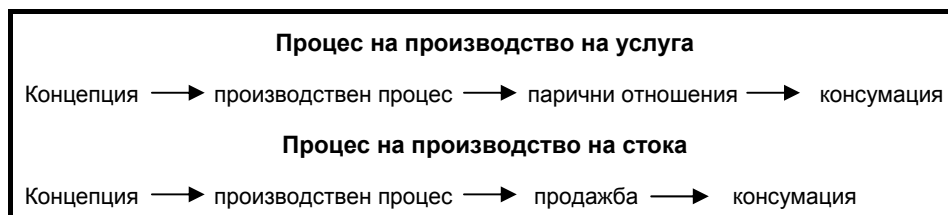
⁵ O'Farrell, P. Цит. съч., Rubalcaba, L. Цит. съч.

⁶ INSEE. L'essor des services depuis des années 60. Paris, INSEE, 1996.

⁷ INSEE Premier. Les services marchands en 2001. Paris, INSEE, 2002.

голям брой важни промени на равнище предприятие. Старото разбиране за постигане на висок растеж чрез икономии, постигнати от повишаване на производството и чрез натрупване на физически капитал, вече не е достатъчно. Последните десетилетия определят едно ново виждане, свързано с феномена за все по-засилващата се третичност на пазарните икономики, като за разлика от традиционните подходи тази идея намира израз в специфичната и определяща роля на “нематериалния” фактор в развитата икономика. Нарасналата интеграция на услугите в производствения процес е изключително важна промяна в начина на производство на продукция и стойност. Непрекъснато се повишава значението на компоненти като знание и информация в добавената стойност и в развитието на предприятията. Основният елемент, свързващ тези компоненти, е човешкият капитал, който става все по-важен фактор за икономическия растеж.⁸

Човешкият фактор е и главен елемент в друга основна концепция - за връзка между клиент и доставчик на услугата. Тази концепция, застъпена от някои френски икономисти, изразява своеобразието от връзки между потребителя и доставчика на услугата в процеса на нейното производство, различен от производството на стоки, като се акцентира върху копродукцията на услугата (фиг. 1).⁹



Фиг. 1. Сравнение между процеса на производство на услуги и стоки

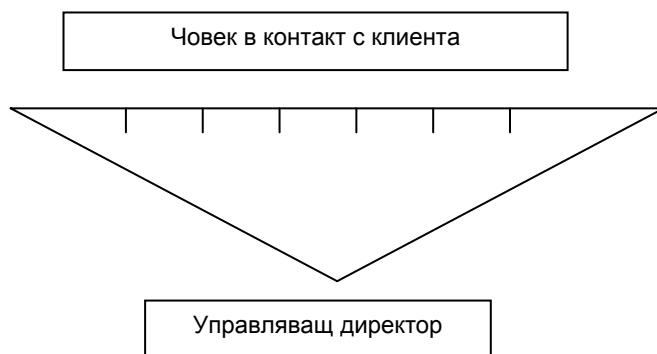
Източник. *Bonamy, J., N. May. Services et mutations urbaines. Paris, Ed. Economica, 1994.*

Процесът на копродукция определя ролята на клиента и доставчика на услугата, тяхното взаимно допълване при решаването на специфичен проблем на клиента в условията на несигурност и неперфектност на информацията. Значението на копродукцията се изразява във факта, че производството и потреблението на услугата не могат да се разделят и

⁸ *Becker G. Human capital. Chicago University Press, 1975; Schultz, T. Investments in Human Capital. The Free Press, 1971; Krueger A., M. Lindhal. Education for Growth: Why and for whom? - Journal of Economic literature, 2001.*

⁹ *Bensahel, L. Introduction a l'économie du service. Presses Universitaires de Grenoble, 1997; Gadrey, J., J. de Bandt. Relations de services. Marches de services. Paris, Ed. CNRS, 1994.*

добавената стойност е произведена в самата взаимовръзка между тях. Резултатът или стойността на услугата зависят от копродукцията между доставчика и клиента, между които се създава социална връзка, различна от пазарната, независимо че тя е част от отношенията на пазара в процеса на копродукция на услугата. Нуждата от тази връзка е силно изразена в бизнес-услугите, които са основани и зависят от знанията в контекста на промяната на организацията и условията на работа, както и по отношение на неперфектността на информацията и все по-високите изисквания за качество. В този смисъл бизнес-услугите се основават на две неосезаеми съставки - знание и информация, като последната е нестандартизирана и се интерпретира от високо-квалифицирани специалисти.¹⁰ В новата нематериална икономика добре развитата връзка в услугата се приема като източник на иновации и фактор за фирмената конкурентоспособност, намаляващ до известна степен несигурността от крайния резултат на услугата. Бизнес-услугите са типичен пример за наличие на взаимопроизводство на услугата, която се налага като организация на производствения процес. Тази взаимовръзка поставя на преден план човешките ресурси, извършващи услугата, и тяхното взаимодействие с клиента. В пазарната икономика, ориентирана към клиента, все повече се променят управленските функции, като най-голямо внимание се обръща на комуникацията и връзката с клиента, докато функциите на мениджъра остават на второ място, което може да се види в обърнатата пирамида, един от примерите за нова организация (фиг. 2).



Фиг. 2. Пример за нова организационна структура

Източник. *Bensahel, L. Seminaire economie du sport et loisirs, la relation de services. Grenoble, UPMF, 2001.*

¹⁰ *Reich, R. B. The Work of Nations. New York, Alfred A. Knopf, 1991.*

Преходът към пазарна икономика в България доведе до структурна промяна в икономиката, сходна до известна степен на икономическата трансформацията във Франция, протекла в края на 60-те и началото на 70-те години. Разширяването на третичния сектор и появата на нови услуги поставят въпроса за паралел в развитието на третичния сектор в напредналата пазарна икономика и в преходното българско стопанство. В контекста на трансформацията са важни и някои проблеми във фирмите, предлагащи бизнес-услуги на българския пазар.

Структурна трансформация, развитие на третичния сектор и поява на бизнес-услугите в България

Третичните дейности и връзките в процеса на извършване на услугата не бяха възприемани позитивно в социалистическата икономика. В периода преди прехода секторът на услугите в България беше подценяван и недоразвит. Главното обяснение за това може да бъде намерено в марксисткото виждане за услугите и за труда в третичния сектор. Прилагането на тази теория резултира в ограничената концепция за материалното производство, господствала десетилетия в българската икономика. Според нея само индустриалните отрасли, произвеждащи материален продукт, създават добавена стойност. Като следствие политиката и инвестициите бяха насочени преди всичко към развитие на индустрията, която се смяташе и за основен фактор на икономическия растеж по това време. Приоритетното развитие на индустрията доведе до нисък относителен дял на сектора на услугите в БВП на страната, както и до слаба конкурентоспособност, сравнително малка относителна заетост и по-ниско качество на услугите в сравнение с това в пазарните икономики. Поради характера на социалистическата икономика бизнес-услугите, които заемат важна роля в пазарните икономики, въобще не бяха развити.

Падането на Берлинската стена предизвика фундаментална промяна в развитието на страните от Централна и Източна Европа, в т.ч. и България. След половин век на авторитарно, централизирано управление и свръхиндустриализация бившите социалистически страни преминават през процес на "деиндустриализация и тертиеризация на икономиката".¹¹ Бившата постсоциалистическа икономика се изправя пред нови, комплексни и глобализирани пазари, сблъсква с проблемите на недоразвитостта на сектора на услугите, липсата на бизнес-услуги и на свързаните с тях образование и умения.

Стартирането на прехода в България полага началото на структурната трансформация на икономиката. Наблюдава се промяна в

¹¹ *Landesmann, M.* Structural Change in the Transition Economies 1989 to 1999. Vienna, WIIW, 2000.

тенденциите на заетостта - разпадането на големите предприятия води до нейната концентрация в новосъздадените малки и средни фирми. Разширяването на частния сектор от своя страна пренасочва заетостта от държавните към частните фирми, особено в сектора на услугите. Делът на този сектор нараства значително, като достига 62.7% от БВП (вж. табл. 2).

Таблица 2

Структура на икономиката (% от БВП)

Сектори	1981 г.	1991 г.	2000 г.	2001 г.
Селско стопанство	16.6	15.4	12.3	12.1
Индустрия	51.9	57.8	25.8	25.2
Услуги	31.4	26.8	61.9	62.7

По данни от Световната банка.

Делът на сектора на услугите нараства и в заетостта (табл. 3).

Таблица 3

Еволюция на заетите в България (хил.)

Сектори	Години					Изменение (хил.)		Изменение (%)	
	1997	1998	1999	2000	2001	2000	2001	2000	2001
Услуги	1346651	1361842	1401077	1355513	1353249	-45564	-2264	-3.3	-0.2
Пазарни услуги	187435	189125	209409	221175	260653	11766	39478	5.6	17.8
Бизнес-услуги	134624	139341	149007	153127	158976	4120	5849	2.7	3.8
Други услуги	597272	576848	584808	544288	523 212	-40520	-21076	-6.9	-3.9
Индустрия и строителство	1010431	965527	891164	801957	812963	-89207	11006	-10.0	1.4
Общо за икономиката	3157435	3152554	3087830	2943351	2940292	-144479	-3059	-4.7	-0.1

Източник. Национален статистически институт.

Трансформацията в системата е съпътствана от високо равнище на безработицата, като нейната дългосрочност и намаляващото търсене на труд се превръщат в един от основните проблеми на прехода. Нарастването на сектора на услугите се дължи отчасти на свиването на първичния и вторичния сектор. Освободената работна ръка от тях се абсорбира само частично от третичния сектор, който по правило е по-устойчив при

икономическа криза и се предполага, че би могъл да поеме незаетите. С оглед на това създаването на предпоставки за бъдещото развитие на сектора на услугите би могло да реши част от проблемите на заетостта.

С рухването на бившата система се преобразуват и връзките на функциониране на икономиката. Появяват се някои нови услуги, които са добре развити в пазарните стопанства, но закърнели или недоразвити в бившата социалистическа икономика. Пример за това са бизнес-услугите, при които паралелно с появата им се увеличава и тяхното търсене. Те имат основно значение и за развитието на останалите икономически дейности чрез насърчаване на предприятията от всички сектори, което води до намаляването на безработицата и се смята за основен фактор, допринасящ за конкурентоспособността на икономиката. Близо 18% от заетостта в сектора на услугите в България се създават от бизнес-услугите.¹²

Няколко са основните фактори, оказващи влияние върху появата на тези услуги в преходната българска икономика. На първо място, нараства *търсенето* на специализирани бизнес-услуги, свързани с процеса на приватизация. Преструктурирането на собствеността, създаването на множество нови частни малки и средни предприятия (МСП) изисква специализирани знания и информация за решаването на специфични проблеми. Появяват се редица консултантски компании в областта на консултирането, одита, правото, управлението, рекламата и човешките ресурси. Развиват се банковите и финансовите услуги, което насърчава инвестиционната дейност и въвеждането на чуждестранен опит, нови техники и технологии в сектора. Друг фактор, оказващ влияние върху търсенето на бизнес-услуги, е *навлизането на чуждестранния капитал в страната*. Появата на чуждестранни фирми на пазара на бизнес-услуги в България изисква гъвкавост, ползване на нови технологии и утвърдени методологии. Това стимулира конкуренцията между чуждите и българските фирми, които пък от своя страна, въпреки малкия си първоначален опит в тази област, познават по-добре вътрешния пазар. В този смисъл приватизацията, разширяването на частния сектор, както и навлизането на чуждестранни капитали имат положително влияние върху развитието на бизнес-услугите в България.

Търсенето на такива услуги стимулира и тяхното предлагане. В годините на прехода се създават множество МСП. Голяма част от тях са именно в третичния сектор, като доминиращи са предимно микрофирми (с по-малко от 10 заети) и малките (10-50 заети) предприятия.¹³ В тази

¹² Данни са предоставени на автора от НСИ (2000 г.).

¹³ Доклад за МСП в България. С., 2002.

размерна структура се вписват и фирмите, предлагащи бизнес-услуги. По-голямата част от тях се създават главно през втората половина на прехода, след 1996 г. Малкият размер на фирмата в сферата на бизнес-услугите и характерът на тези услуги допълнително засилват значението на човешките ресурси в процеса на извършване на услугата - както за нейния краен резултат и качество, така и за конкурентоспособността на самата фирма.

Човешкият капитал в преходната икономика и процеса на извършване на бизнес-услугата

Структурните изменения в преходната икономика, насочени към интеграция с Европейския съюз, промяната в производствения процес, въвеждането на нови технологии, новата организация на труда налагат фирмите да адаптират човешкия фактор към новите конкурентни изисквания. Същевременно се увеличава и търсенето на висококвалифицирани специалисти. От тази гледна точка солидният човешки капитал е от изключително значение за адаптирането на преходната българска икономика към икономическите структури на ЕС и за преодоляването на структурните, технологичните, поведенческите и други различия. Човешките ресурси са основният фактор, допринасящ за развитието на новосъздадените МСП в сектора на бизнес-услугите, за тяхната бъдеща конкурентоспособност, както и за генерирането и насърчаването на иновации и развитие на предприемачеството. Макар че по данни на Световната банка по някои показатели образователното равнище на човешките ресурси в преходните икономики се разминава с това в развитите страни, тенденцията е към все по-голямо доближаване между тях. Сравнявайки разходите за образование у нас и в страните от ЕС като процент от БВП, в България се наблюдава спад през преходния период, но разликата не е голяма – съответно 3.4% и 4.4% през 2000 г.

Високото образователно равнище в преходните икономики се потвърждава и от емпиричните изследвания.¹⁴ Известно е, че в тях техническите познания и умения са добре развити за разлика от организационните и управленските, което е резултат от индустриалната насоченост на бившата социалистическа икономика. Въпреки това обаче според доклада на Европейската банка за реконструкция и развитие качеството на работната сила във фирмите в преходните икономики е по-ниско в сравнение с това в развитите индустриални страни.¹⁵ Постепенната трансформация в организационните, трудовите и

¹⁴ Spagat, M. Human Capital and Future of Transition Economies. ZEI-CEPR Conference "Labour Markets, Work and Welfare during the Transition and Integration Process". Riga, Latvia, 2001.

¹⁵ European Bank for Reconstruction and Development. Transition Report 2000. EBRD, 2000.

управленските връзки в предприятията налага и промяна в наследените от бившата система работни навици, манталитет, мотивация, дисциплина и интензитет на работата. Те все още не са заличени напълно, което води до по-ниска ефективност на труда. В този смисъл промяната в манталитета, културата и наследените навици се вписва в нуждата от културна и поведенческа промяна в процеса на преход към нова икономика.

Различната икономическа среда и развитието на бизнеса изискват специализирани знания, допълнителна квалификация и адаптиране на образователната система към структурата на новата икономика, както и съобразяването ѝ с реалните нужди на трудовия пазар. Това се обуславя и от реструктурирането на икономиката и превръщането ѝ в икономика, основана на знания и услуги, каквато е в Европейския съюз. Образователните програми на социалистическата икономика, общо взето, не съдържаха знания, ориентирани към управлението, в областта на маркетинга, мениджмънта, предприемачеството и организацията. Нямаше и програми на обучение в сферата на услугите. Това беше основната причина за липсата на култура на услугите, както и на специализирани кадри с управленска и бизнес-насоченост.

Трансформацията в структурата на икономиката в полза на третичния сектор, въвеждането на нови технологии, структурната модернизация и бъдещата интеграция на България към структурите на ЕС определят необходимостта от нова дългосрочна концепция за развитие и качество на образователната система на всички равнища, в т.ч. администрация, преподаватели, материална и информационна база. В годините на прехода образователните институции промениха програмите си на обучение, като се появили редица бизнес-ориентирани специалности и курсове за професионална преквалификация. Въпреки това все още магистърските програми в университетите са на чисто теоретично равнище. Липсват програми за обучение с практическа насоченост.

Модернизацията и развитието в образователната система са възпрепятствани от недостига на финансови ресурси, което води и до намаляване на разходите, отделяни за обучение от държавата (табл. 4).

Таблица 4

Разходи за образование като % от БВП

Показатели	1980 г.	1985 г.	1990 г.	1995 г.	2000 г.
Обществени разходи за образование	4.4	5.5	5.2	3.8	3.4
Текущи разходи за студент	50.5	47.7	30.9	19.0	14.5

По данни на Световната банка.

Високоинтелектуалната стойност на труда в бизнес-услугата и голямата добавена стойност на резултата от самата услуга определят и необходимостта от високата образователна квалификация на персонала в тази сфера - повече, отколкото в останалите сектори на икономиката. Ето защо в първите години след началото на прехода един от основните проблеми за развитието на услугите, свързани с управлението, е именно липсата на специализирани кадри. Силно техническата насоченост на квалификацията на заетите обуславя недостиг на кадри с управленски и организационни умения. Това поставя въпроса за връзката на изучаваните дисциплини с икономическата и социалната среда и поражда необходимост от развитието на нови дисциплини и знания в областта на икономиката, социологията, управлението и предприемачеството, пренебрегвани от старата система, насърчаваща техническите познания.

За съжаление няма дезагрегирана статистическа информация за структурата на заетите в областта на бизнес-услугите, но имайки предвид характера на дейностите в тях, може да се направи изводът, че този сектор създава заетост за висококвалифицирана работна сила. Това заключение е потвърдено от направената за целта на настоящия анализ анкета с фирми, предлагащи бизнес-услуги на българския пазар. Анкетата установи, че 95% от заетите в тези фирми са с магистърска, а 5% - с докторска степен. Характерно за някои фирми (предимно чужди или с чуждестранно участие) е допълнителното обучение и тренинг, които те предлагат на своите служители при постъпване на работа. Обучението се осъществява както в самата фирма, така и чрез специализации в чужбина. Налице е тенденция, показваща, че все повече се предпочита наличие на диплома със съответната насоченост пред натрупан опит, който се придобива впоследствие. Взаимодействието с чуждестранни партньори чрез реализация на общи проекти и изследвания позволява обмяна на информация, опит и знания. Въпреки високото образователно равнище на кадрите, според изследване на Българската асоциация на управленските консултантски организации (БАУКО), проведено през 2001 г., 80% от заетите в консултантския бизнес смятат, че се нуждаят от повишаване на квалификацията. Мотивацията за инвестиции в образование и допълнителна квалификация е една от основните предпоставки с дългосрочен характер за развитието на бизнес-услугите и на третичния сектор в България. Подобряването на образованието и постоянната квалификация са необходимо условие за интегрирането на икономиката ни към тази на ЕС, където все повече се възприема и налага концепцията за дългосрочно и постоянно обучение.

Човешкият капитал и акумулираните от него знания и информация са основен конкурентен фактор не само за индивида, позволявайки му по-добри възможности за реализация на сегментирания трудов пазар в България, но и за ефективността и качеството на предприятието и на услугите, които то предоставя. Въпреки това според доклада за МСП¹⁶ българските предприемачи все още не умеят да създават такава организационна структура, която да привлича и задържа висококвалифициран персонал в техните предприятия. Между основните причини за това се нареждат авторитарният стил на управление, липсата на екипен дух, отбягването и потискането на остри междуличностни конфликти, влошените вътрешнофирмени комуникации, липсата на умения за делигиране на права и отговорности, на лидерски качества у предприемачите, както и неосъзнаването на значимостта на човешките ресурси за успеха на предприятието.

Направеният преглед позволява да се установят някои основни различия в модела на развитие на пазарната и преходната икономика по отношение на процеса на деиндустриализация, развитието на бизнес-услугите и разполагаемия доход.

Във френската икономика деиндустриализацията не оказва съществено негативно влияние върху обема на производство на промишлена продукция. Въпреки секторното реструктуриране в полза на третичните дейности нарастването на услугите не се разглежда като синоним на деиндустриализация или следствие на спад в индустриалното производство. Напротив, разширяването на третичния сектор се възприема като резултат от икономическия прогрес, белязан от все по-силните вътрешни връзки между индустрията и услугите и международното разделение на труда.

В преходната българска икономика процесът на нарастване на третичния сектор и свиване на индустрията би могъл да се разглежда по-скоро като загуба на водещата роля на последната в икономиката. Рухването на старата система и разпадането на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ) води до загуба на традиционните пазари на страната. Много от индустриалните предприятия, които бяха построени в структурите на СИВ, изправяйки се пред една нова глобална икономика, доминирана от МСП, услугите, знанието и информацията, стават неконкурентоспособни. Тромавата йерархична структура на предприятията от фордистки тип, масовата индустриална продукция с недостатъчно високо качество и слаба иновация, пълната липса на частен сектор и на свобода при вземане на решенията правят тези

¹⁶ Доклад за малките и средните предприятия в България, 2000-2002 г. С., Агенция за МСП, 2002.

предприятия неконкурентоспособни на световният пазар. Ликвидират се редица производства. Всичко това предизвиква тежка криза във вторичния сектор - както по отношение на абсолютната заетост в него, така и на обема на производството и потреблението, довели до загуба на водещата роля на индустрията в икономиката, особено през първите години на прехода. Във връзка с това възниква въпросът за индустриалната модернизация. Известно е, че индустрията е един от основните потребители на междинни бизнес-услуги. Ето защо нейното съживяване и бъдещо интензивно развитие би довело до засилване на взаимовръзката ѝ с услугите. Това изисква както модернизация на индустрията, така и развитие на сектора на услугите, независимо от това дали те ще бъдат наемани от външен доставчик, или ще бъдат интегрирани вътрешно в индустриалните предприятия.

Наблюдавайки развитието на третичния сектор в България и имайки предвид доскорошното му подценяване и недоразвитост, можем да кажем, че е налице процес на догонване и доближаване до равнището на напредналите страни.

Поради високата хетерогенност на услугите, голяма част от добавената стойност в този сектор в развитите пазарни икономики като тази на Франция се дължи на бизнес-услугите. Обратно, в България разширяването на третичния сектор се дължи предимно на добавената стойност, създавана в секторите на традиционните услуги и търговията. Предвид значимостта им, малкото научни изследвания на третичния сектор в България открояват бизнес-услугите в развитите пазарни икономики като приоритетен отрасъл.¹⁷ Развитието на бизнес-услугите би трябвало да бъде обект на насърчаване чрез специфична правителствена политика.

Цялостното търсене на услуги и в частност на бизнес-услуги зависи от състоянието на икономиката и от равнището на дохода. Изследванията доказват корелацията между нарастването на дохода и търсенето на услуги - с повишаването на дохода търсенето на услуги се увеличава по-бързо от търсенето на стоки. Трябва да подчертаем факта, че бизнес-услугите в икономиката на Франция се развиват в период, когато икономиката има много по-високо равнище на БВП като цяло и на човек от населението в сравнение с България. Ето защо по-нататъшното развитие на тези услуги би могло да се стимулира от специална правителствена политика, гарантираща постоянен растеж на БВП на човек от населението.

¹⁷ Григорова, В. Развитие на услугите в пазарни условия. С., Акад. изд. Проф. Марин Дринов, 1999.

*

Преходът към пазарна икономика е многоизмерен, включващ както икономическа, политическа, институционална и организационна, така и културна и поведенческа промяна. Моделът на френската икономика показва корелация между равнището на развитие на третичния сектор и това на икономическия растеж - добре развитият сектор на услугите е фактор за развитието и растежа на икономиката, и обратно.

Под влиянието на редица процеси в икономиката на България се наблюдава структурна декомпозиция, изразена в нарастване дела на третичния сектор като дял от БВП и заетостта. Наред с това се появяват и редица нови услуги, необходими за нормалното функциониране на пазарната икономика. Типичен пример за това са бизнес-услугите, които се развиват по време на прехода. Въпреки значителната структурна промяна в полза на третичния сектор той все още не се възприема като водещ в българската икономика.

Необходимо е цялостно реструктуриране на предприятията с оглед промяната в наследените структури и функции и адаптацията им към новата икономическа среда. Съживяването на индустрията, насочването на инвестициите към сектори с висока добавена стойност, реструктурирането на производствения процес, появата на нови продукти и повишаването на качеството им са важни предпоставки за бъдещото ѝ развитие. Това от своя страна би насърчило развитието на бизнес-услугите във връзка с появата на нови потребители за тези услуги.

Важен урок от пазарните икономики е, че развитието на модерен сектор на услугите е ключов фактор за успешното реструктуриране на преходната икономиката. Изграждането на модерен третичен сектор с развити бизнес-услуги ще улесни адаптирането на предприятията към новите условия на пазарната среда и ще повиши тяхната конкурентоспособност. Високата безработица в България продължава да бъде основно предизвикателство за икономическата и социалната политика на страната. В този смисъл развитието на сектора на услугите е предпоставка за създаване на нова заетост, облекчавайки по този начин процеса на реструктуриране на работната сила. В контекста на интеграцията на страната към ЕС българската икономика трябва да изпълни редица изисквания, в т. ч. и пълно приспособяване на третичния сектор към нормите на Съюза. Част от това приспособяване е свързано с хармонизирането на законодателството с европейските стандарти, съчетано с технологична и организационна модернизация, както и с повишаване качеството на услугите.

Наследеното от миналото негативно отношение към услугите оказва влияние и върху преходната икономика. Паразитното и

нематериално виждане за услугите е насочвало икономиката към друг приоритет на развитие. В резултат от това липсва култура на услугите, а връзките в тях са недоразвити. Промените, благоприятстващи развитието на третичния сектор, разпадането на големите йерархични структури, довело до възникването на нови организационни отношения, правят икономиката по-ориентирана към клиента, като все по-голямо значение придобиват връзките в услугата. Най-явно тази връзка се изразява при извършването на услуги с високоинтелектуално съдържание и с голяма добавена стойност. Адаптацията на образователната система в посока към непрекъснато обучение и квалификация е необходимо условие за бъдещата интеграция на страната към структурите на ЕС.

Нарастващата роля на човешкия фактор в новата икономика, на организационната и бизнес-култура, както и цялостното макро-икономическо развитие са основни предпоставки за развитието на бизнес-услугите в страната. Ето защо предвид значимостта на третичния сектор за макроикономическото развитие и заетостта държавната политика би трябвало да се пренасочи към насърчаване на неговото развитие. Процесът на реструктуриране на българската икономика не протича изолирано, а напротив, в една взаимозависима международна среда, където преходът към икономика на услугите, макар и в доста по-напреднала фаза, все още продължава.

17.VI.2003 г.